

על הוראת עברית ללא-אוריינים - חיילים בדואים ודרוזים

ראיון עם אורה רינגל

המרואינת שלנו – קווים לפעילותה

אורה רינגל הייתה במשך שנים ארוכות מורה, מנהלת אולפנים, מדריכה ושותפה בצוותים ארציים רבים באגף לחינוך מבוגרים. עם פרישתה פצחה – לפי תיאורה העצמי – בקריירה חדשה של ייעוץ פדגוגי לחיל החינוך בצה"ל בנושאי הוראת עברית לחיילים מעוטי השכלה. חיילים אלה לומדים במסגרות שיצר צה"ל כדי להעניק לחיילים חסרי ידיעה מספקת בעברית ונעדרי השכלה בסיסית את החסר להם לצורך תפקוד כחיילים בצבא.

אורה מלאה התלהבות מייעודה החדש – כך אפשר להגדיר את עיסוקה החשוב הכולל: הצגת קווי חשיבה הנשענים על בסיס תאורטי, יצירת תוכניות לימוד מפורטות על פיהם, יצירת חומרי לימוד חדשים והדרכת המש"קיות העוסקות בהוראת עברית לחיילים לאור תוכניתה החדשה. יש לציין כי עד לתחילת עבודתה של אורה רינגל בצה"ל התקיימו אמנם מסגרות לאוכלוסייה זו, אך לא הייתה משנה סדורה ומאורגנת. במסירותה כי רבה לאתגר המורכב היא אינה נרתעת מחבישת כמה כובעים: היא גם הוגה את הרעיונות, גם מתכננת וכותבת חומרי לימוד ומערכים לחודשים המפרכים של הוראה לחיילים הללו, וכשהיא 'יורדת לשטח', להדריך את מש"קיות העברית – גם ללמד בעצמה.

מצאנו לנכון להביא בפני קוראינו ראיון עם אורה רינגל, שהלא המערכת שלנו מתלבטת בבעיות דומות, בעיקר הוראה לעולים לא-אוריינים, לאוכלוסיות מעיוטים שהן בחלקן חסרות ידע בעברית ומעוטות השכלה. ודאי נוכל ללמוד רבות מן הדרך שבה היא יוצרת ומובילה אחריה את אותו חלק במערכת החינוך הצה"לית העושה מלאכת קודש של שילוב אוכלוסיות אלה בחברה הישראלית.

חיילים בגיל 18 – להתחיל מחדש

איך נכתיר את ה'מפעל' שאת עושה?

מבחינתי, הכותרת שלי היא: כתיבת תוכנית לימודים מובנית לאותם חיילים בני המיעוטים הזקוקים לתוכנית ה"מתווכת" שלי. מדובר בבני מיעוטים המשרתים בצה"ל – בדואים ודרוזים.

היית מגדירה זאת כאלפבתיזציה ממש?

כן, משום שהתוכנית שלי כוללת תיווך שלידע עולם ומיומנויות אורייניות לצורך לימוד העברית, בכך נעוץ ההבדל בין הקניית שפה גרידא לבין תהליך אלפבתיזציה. אפילו אלה ביניהם שיודעים קצת קרוא וכתוב בערבית, נחשבים כ'לא אוריינים', לאור ההגדרה התפקודית של מושג האוריינות שאני עובדת על פיה. אני קוראת לתוכנית שאני יוצרת 'התוכנית המתווכת להוראת עברית' – לאו דווקא לבני מיעוטים (ובוודאי לא לכולם), כי גם חלק מעולי אתיופיה זקוקים לסוג כזה של תוכנית מתווכת.

את עצמך עוסקת רק באוכלוסייה דוברת ערבית?

אני עוסקת רק באוכלוסייה דוברת ערבית – בעיקר בדואים ודרוזים; ויש גם מעט ערבים נוצרים. ה'קליינטים' שלי הם בעלי רמת העברית הנמוכה באוכלוסיות האלה. מסתבר שעל אף שהערבים הנוצרים והדרוזים נחשבים לאוכלוסיות חזקות, יחסית, בתחום ההשכלה, יש בתוכם לא מעטים – יותר רבים ממה שמקובל לחשוב – שהם מעוטי השכלה ולא-אוריינים. קל וחומר באוכלוסייה הבדואית. האוכלוסייה דוברת הערבית בארץ עוברת תהליך של השתנות, של אלפבתיזציה. גם כאשר, כאמור, המצב הכללי של הדרוזים טוב הרבה יותר ממצב הבדואים, השאלה מה קורה לאחוז גדול יחסית שנותר מאחור בשתי האוכלוסיות האלה. צריך גם לזכור שהגיוס של הדרוזים הוא גיוס חובה, וקרוב ל-90% מהם אכן מתגייסים, בעוד שאצל הבדואים הגיוס הוא התנדבותי. מסתבר שבקרב הדרוזים המתגייסים כמעט 50% מקבלים את סימול העברית הנמוך מאוד 2-4. מי שמקבל את הסימול הזה – עולים, בני מיעוטים וכו' – צריך לקבל הכשרה בבסיס החינוך 'מחווה אלון' במשך שלושה חודשים; הוא לא יכול להיכנס ישירות לצבא, כי הוא אינו יודע מספיק עברית.

אוכלוסייה בתהליכי מודרניזציה

איך זה בעצם קורה אצל בני המיעוטים כשיש חינוך חובה בארץ?

תראה, בחברה שעוברת תהליכי מודרניזציה ואלפבתיזציה, כמו במקרה של החברות הדרוזיות והבדואית, עדיין אין מחויבות מוחלטת להשכלת הילדים. ילדים ששייכים לשכבות סוציו-אקונומיות נמוכות, שמתגלות אצלם, למשל, בעיות למידה – ההורים מוציאים אותם מבית הספר ושולחים אותם לעזור ולעזור בפרנסת המשפחה. ההורים מוציאים לפעמים את ילדיהם

ממערכת החינוך גם על רקע בעיות אחרות – משפחתיות, כלכליות, לימודיות. ברור, עם זאת, שזה נמצא במגמת השתנות, אבל בתהליך הזה של ההשתנות יש בעיה עם החלשים שבהם וגם עם הבינוניים. בחברה אוריינית הבינוניים מגיעים לעמדות סבירות ואפילו טובות; בחברה לא-אוריינית הבינוניים עלולים להיכשל, להידחק לשוליים או קרוב לשוליים; קל וחומר החלשים. אני מתמקדת בשכבות אלה שלעתים קרובות חברות מתפתחות במגמת השתנות שוכחות אותן במעלה הדרך ומעדיפות להתמקד במוכשרים שבהן. וכמובן יש לבדוק את מעורבותה של המדינה בתחום זה.

עולים ובני מיעוטים – הצד השווה, הצד השונה

איך בעצם הגעת לעסוק בכך? איך התפקיד שלך מוגדר?

כשפרשתי מהעבודה באגף לחינוך מבוגרים במשרד החינוך, לפני שמונה שנים, זה היה אחרי שנים שבהן הדרכתי באולפנים לעולי אתיופיה, למרות שלא התנסיתי מעולם בהוראה לעולים אלה. נעזרתי אז בחומרים שהיו באגף לחינוך מבוגרים, אך התחושה של התסכול מן ההצלחה החלקית מאוד בהוראה לעולי אתיופיה 'רדפה' אותי. אני זוכרת שבתקופה האחרונה לפני פרישתי שאלתי את עצמי: למה אנחנו לא מצליחים ללמד את עולי אתיופיה? הנושא כבש אותי ואתגר אותי, וכך מצאתי את עצמי מפתחת תובנות חדשות ותוכניות חדשות. כשפרשתי, פנו אליי מחיל החינוך, מאחר שהייתה בינינו היכרות ארוכת שנים: כשעבדתי באגף ייעצתי לצה"ל בענייני הנחלת הלשון, ובמקביל נתתי השתלמויות באותו תחום מטעם מכללת דויד לילן שבה אני עובדת עד היום. כשהבינו בצבא כי התחלתי בחשיבה חדשה בתחום של עולי אתיופיה, ביקשו את עזרתי. בשנה הראשונה לעבודתי בצבא עסקתי, אכן, בהוראת החיילים העולים מאתיופיה, אבל אחרי זמן-מה הוחלט להעביר חיילים אלה למגמת 'עולים' במחווה אלון' וללמד אותם על פי תוכנית הלימודים לעולים, ובכך נגמרה תרומתי שם. ואז התעורר הצורך בפיתוח ובהדרכה דווקא לגבי חיילים בדואים. אני זוכרת שאמרתי לקציני חיל החינוך: במשך 35 שנות עבודתי במשרד החינוך לא ראיתי מעולם בדואי וגם לא דרוזי; אבל אני מרגישה שיש לי כלים, תוכניות ותובנות לגבי בעיות משותפות בלמידה שיש לאנשים שבאים מחברות לא-אורייניות, ואני מוכנה לבדוק זאת מול חיילים מהמגזר הבדואי. וכך 'קפצתי למים' והתחלתי לפתח תוכניות תוך כדי המסע המרתק. גם קודם היו מסגרות לימוד לחיילים בני מיעוטים, אבל לא הייתה תוכנית סדורה, וכל מש"קית עשתה כטוב בעיניה.

מה רמת הידע של החיילים שלקחת על עצמך לעסוק בהם?

אנחנו מדברים על חיילים שהם החל מרמת אי ידיעה של קרוא וכתוב – בעברית בוודאי, ובמידה רבה גם בערבית – ועד לאנשים בעלי יכולת לקרוא כמה משפטים, אבל ללא יכולת לקרוא ולהבין 'טקסט'. מבחינת הגדרת האו"ם, משמעות הדבר היא שהם לא אוריינים. אם בעבר

הוגדר אדם אורייני כמי שידוע קרוא וכתוב, הרי במהלך השנים 'עובתה' ההגדרה ונעשתה פונקציונלית: אדם אורייני הוא מי שמסוגל לתפקד בחברה קוראת וכותבת, וזה שינה הרבה מאוד. משמעות הדבר היא, למשל, שגם בדואים שחיים ב'פזורה' ויודעים קרוא וכתוב, אך לא יודעים בעצם 'מה לעשות עם זה', לא יודעים איך לתפקד על סמך הידע שרכשו - נחשבים ללא אוריינים. כמובן שקיים רצף בציר אוריינות, והמצב הוא לא שחור לבן. החיילים שאני עוסקת בהם נמצאים בנקודות שונות ברצף, והמטרה שלי היא לקדם כל אחד מן הנקודה שהוא נמצא בה. ושוב, אל לנו לשכוח כי בני מיעוטים רבים הם הרבה מעבר לרמות אלה, והם אינם לומדים כמובן במסגרות שלנו.

המסגרות שהקים צה"ל לבני מיעוטים ורקען

ספרי לי על המסגרות שאת פועלת בהן. באילו מסגרות לומדים החיילים בני המיעוטים? השאלה ממש אקטואלית, כי בתקופה האחרונה קרו כמה דברים בעלי משמעות היסטורית, המוגדרים בצבא כפרויקטים לאומיים. בחצי השנה האחרונה נפתחו ונפתחות מסגרות חדשות ומרוכזות ללימודי עברית בתחילת השירות, הן לדרוזים והן לבדואים. הרצון הוא שהם ישפרו את רמת העברית שלהם וכך ישתלבו אחר כך ביחידות טובות וישתרו שירות משמעותי. הקורסים הם בני 3 חודשים (כמו הקורסים לעולים): בשלב הראשון החייל עובר טירונות קצרה ולאחר מכן, כחודשיים, הוא לומד עברית כ-10 שעות ביום.

ומה היה המצב עד לפני חצי שנה?

עבור הדרוזים היה קיים גדוד נפרד - 'גדוד חרב' - שפורק על פי החלטת הרמטכ"ל, מתוך רצון שהחיילים הדרוזים ישתלבו בכלל צה"ל. אלה היקליינטים שלנו או, ליתר דיוק, כפי שכבר אמרתי - אלה מהם בעלי סימול העברית הנמוך. לגבי הבדואים - הנסיבות שונות, אך התוצאה דומה. גיוס הבדואים הוא על בסיס התנדבותי, ורובם משרתים בגדוד הסיור הבדואי או כגששים. לאור הירידה באחוזי הגיוס שלהם, המדאיגה מאוד את רשויות המדינה, הוחלט לתת להם את ה'ציפורי' של קורס עברית בתחילת השירות, כדי לעודד את גיוסם, בדיוק באותה מתכונת כמו לדרוזים וכמו לעולים - דבר שלא היה מעולם.

התוכניות, הן לבדואים והן לדרוזים, פותחו ונכתבו על ידי במהלך חמש השנים שבהן הדרכתי קודם לכן במסגרות השונות: הגדס"ר הבדואי, הגששים, גדוד חרב, מג"ב והפיקודים המרחביים השונים. זה היווה את הבסיס ועל פיו כתבתי את הקורסים החדשים: ערכתי את התוכניות שכתבתי קודם לכן, הוספתי, התאמתי, הכשרתי מש"קיות - ועוד היד נטויה. התוכניות שלי הן עבור שלוש רמות עברית: החל מהוראת קרוא וכתוב מן ההתחלה ועד שתי רמות מעבר לכך - עד למצב שללומד תהיה היכולת לקרוא טקסט משמעותי ובעל תוכן בן

חצי עמוד. כמובן, לצד מיומנות זו של הבנת הנקרא, אני עוסקת בפיתוח מיומנויות נוספות של השפה: דיבור, האזנה, כתיבה. וכל זאת בהתייחסות לשני התחומים האחרים הנחוצים לאלפבתיזציה: ידע עולם ומיומנויות חשיבה ולמידה.

הייחוד של התוכניות שאורה פיתחה

מה בעצם כוללת עבודתך?

אני עושה שלושה דברים: א. מפתחת תוכניות וכותבת את חומרי הלימוד עצמם. אני רוצה להדגיש כי כל טקסט וכל תרגיל נשען ומתבסס על רציונל תאורטי. ב. מכשירה את המש"קיות בקורס ההכשרה ובביתי – והן באות אלי בהמוניהן... ג. מבקרת ב'שטח' בבסיסים השונים, צופה בשיעורים שהמש"קיות מעבירות במסגרות השונות ונותנת הדרכה צמודה. הפכתי ממש ל'קרבית'.

איך השפיעה עבודתך באגף על אופי פעילותך הנוכחית?

בכל אחת מן הפעילויות שלי אני נעזרת רבות בניסיון שרכשתי במשך שנות עבודתי באגף. דוגמה מעניינת לכך היא דווקא בתחום שלא הזכרתי: כתבתי תכניות 'יעודות מקצוע' לשוטרי מג"ב ולחיילים שלומדים תיאוריה בקורס נהיגה שהצבא מארגן. הדרך הייתה לי נהירה, כי השתתפתי בצוותים שפיתחו באגף תוכניות כאלה. כמו-כן למדתי בשנותי באגף עבודת צוות מהי. למרות שאני יחידה, אני מעודדת חיילות מוכשרות ובעלות ניסיון לקחת חלק בכתיבה. אני גם עוסקת בהטמעת תהליכי שינוי – ואף זאת למדתי באגף. עם זאת, כל החומר שאני כותבת הוא חדש, בעצם 'יש מאין' – כולו ממוחי הקודח. כי, כאמור, זה תחום שלא עסקתי בו במישרין במשך 35 שנותי באגף. אך הסיבה החשובה יותר לצורך שלי ביצירתיות היא העובדה שלצערי, אין לי מקורות השראה לשאוב מהם רעיונות ותוכניות לרמות הנמוכות שאני עוסקת בהן. התוכניות הקיימות שאני מכירה הן מרמת השכלת יסוד ומעלה. אבל כאן מדובר ברמות הנדרשות עד להשכלת יסוד - החל מהוראת קרוא וכתוב.

אז מה בעצם השתנה בחצי השנה האחרונה?

ובכן, עד לפני חצי שנה לא היו קורסים מרוכזים וארוכים בתחילת השירות לבני המיעוטים. הקורסים היו מפוזרים במקומות שבהם הם שירתו: הגדס"ר הבדואי, הגששים, גדוד 'חרב', הפיקודים השונים (צפון, מרכז ודרום) והזרועות השונות (יבשה, אוויר וים). כל המקומות האלו נותרו על כנם – למעט גדוד חרב שפורק – ושם ממשיכים ללמוד על פי תוכניותי, ואני ממשיכה לבקר בהם ולהדריך. החידוש הוא בקורסים המרוכזים בבסיס החינוך בימחוה אלון, שנותנים מענה אינטנסיבי לבעיה של חיילים בעלי סימול העברית הנמוך כשהם בתחילת השירות. חיילים כאלה אינם יכולים להיכנס באופן ישיר ליחידות רגילות בצבא,

למשל ליגולני או למג"ב, כפי שרבים מהם רוצים. הם אינם יכולים לתפקד ללא ידיעת קרוא וכתוב, כשהבנת העברית שלהם מוגבלת, או אפילו כשהם יודעים מעט קרוא וכתוב. זה הופך להיות מסוכן ממש כאשר מטפלים בנשק. כיום, בנקודת זמן זו, אנחנו אחרי ניסיון מוצלח מאוד של שני קורסים לחיילים דרוזים ולפני קורס הבדואים הראשון שצפויים להיות בו 80 חיילים. מעולם לא היה כדבר הזה. כשאני מדברת על הצלחה, הדבר הוא מדיד: גם אובייקטיביות - הרוב המוחלט של החיילים בשני הקורסים העלו את סימול העברית שלהם, וגם סובייקטיביות - הייתה שביעות רצון גדולה מאוד של הלומדים, ולא פחות מכך של מש"קיות ההוראה.

מה מיוחד בתוכנית שלך?

כאן אנחנו מגיעים לעצם העניין. קודם כול, זוהי תוכנית מבוססת תאוריה. אני יכולה לומר בפה מלא שמכל טקסט או תרגיל שאני כותבת ניתן למתוח 'חוט' אל עיקרון תאורטי. אני נשענת על לב ויגוצקי השם דגש על הסביבה, על 'אזור ההתפתחות הקרובה', כהגדרתי. ויגוצקי טוען שהדרכה וגירוי חיצוני 'ימשכו' את הילד למעלה. במילים אחרות - סביבה משפיעה על יכולת קוגניטיבית, וזה לא תמיד ברור למי שעוסק בהוראה למעוטי השכלה. אני מחברת אל תורתו את גישתו של ראובן פוירשטיין שטען כי האדם הוא ישות משתנה מבחינה קוגניטיבית. אז הנה ה'אני מאמין' שלי: אני מאמינה בהשתנות של יכולות אצל האדם, אם תוצע לו סביבה, דהיינו תוכנית, שמפתחת יכולות חדשות. אני מוסיפה לתערובת הזאת גם את הצורך בהקניית ידע עולם, שהוא תנאי בסיסי לכל פעולת קריאה הדורשת, כידוע, ידע מוקדם.

חוקר נוסף שאני נשענת עליו הוא וולטר אונג (Ong), מומחה לתקשורת שמשלים את התאוריות שאני מתבססת עליהן. הוא משווה במחקריו בין פרמטרים שונים הקיימים בחברה אורלית ובחברה קוראת וכותבת. הפרמטרים שמעניינים אותי הם, למשל: נושא השיחה - האם הוא קרוב וקונקרטי או רחוק ומופשט. אונג עוסק גם בהשפעה על החשיבה. כך, למשל, בחברה אוריינית הכתיבה מחייבת תמצות, ארגון, הכללות, משפטים מורכבים בעלי קשרים לוגיים; בחברה אורלית, לעומת זאת, יש בהתבטאות עודפות, ריבוי בפרטים, היא מאופיינת במשפטים פשוטים וקצרים המחוברים זה לזה בעזרת ו' החיבור.

מה ההשלכות הפדגוגיות העיקריות של התאוריות האלה?

מכל מה שדיברנו עליו לעיל אני מסיקה שצריך לתווך ללומדים את היכולות שלא פותחו אצלם בילדותם, בסביבתם הטבעית. עלי לפתח מיומנויות כמו: מילוי טבלה, מיון לקבוצות, איתור יוצא דופן וכן מיומנויות למידה של סוגי תרגילים. ועוד לא דיברתי על מיומנויות הבסיס הנדרשות לצורך לימוד קריאה וכתובה כמו מודעות פונולוגית, פירוק המילה לצלילים והבחנה בין תנועות. ברמה הראשונית ביותר: אנחנו לומדים להחזיק עיפרון ונייר, תהליך שהתלמידים במסגרות שמדובר בהן כאן פשוט לא עברו אותו. מכאן שמה של התוכנית שלי:

'התוכנית המתווכת להוראת עברית' או 'תוכנית שלושת הצירים': עברית, מיומנויות חשיבה וידע עולם. לא קל להמציא תוכנית כזאת, להכשיר את המש"קיות ואחר כך ללמד אותה בכיתה. בכלל, תוכנית הנשענת על 'שלוש רגליים' אינה קלה לביצוע, ואין מרבית להציג כזאת. המרב שאני מכירה היא תוכנית בעלת 'שתי רגליים': עברית ומיומנויות אורייניות, כמו בכמה תוכניות השכלה שפותחו באגף. הייחוד אצלי הוא שהטקסטים שלי 'יושבים' קומה מעל קומה גם מבחינת ידע עולם. הטקסטים שלנו תמיד מעניינים, משמעותיים ומוסיפים ידע ולא רק משרתים את ציר העברית והמיומנויות.

איך בנית את התוכנית בצורה 'מרובדת' – משולשת?

ניקח לדוגמה את תחום הבנת הנקרא בתוכנית המיועדת לחיילים שרכשו מיומנות קריאה בסיסית בקורס קודם שלנו, או לחיילים שהגיעו ללימודים ברמה הזאת. לפני כתיבת הטקסט הראשון מתוך השלושים שכתבתי בתחילת הדרך, בניתי שלושה צירים: א. ציר העברית שכבר זורם בעורקיי במשך עשרות שנים... ב. ציר המיומנויות האורייניות: חקרתי ובניתי סולם של כ-30 מיומנויות למידה וחשיבה - כמובן מן הקל אל הכבד. ג. ציר ידע העולם - תכנתי 30 נושאים מעניינים וחשובים העוסקים בגאוגרפיה, בהיסטוריה ובאזרחות. כמובן שהייתי צריכה לבחור מתוך ים של מידע. עזרו לי בבחירה המש"קיות שכבר התנסו בכך קודם לכן בשיעורים מזדמנים.

הפועל היוצא מזה הוא שכל שיעור בהבנת הנקרא עוסק בתוכן מסוים הנשען על קודמיו, עולה ברמת העברית ומפתח מיומנות אוריינית חדשה. ניסיתי כמובן לבחור נושאים שיהיו רלוונטיים לבני המיעוטים. לדוגמה: כשרציתי לעבוד על המיומנות של רצף זמנים, כתבתי טקסט על הסוס ובו אני מתארת את ה'היסטוריה' שלו מאז ביותו ועד היום. אגב, הטקסט הראשון בתוכנית הוא על גילוי אמריקה. מסתבר שלומדים רבים, בעיקר מבין הבדואים, לא שמעו על קולומבוס ולא מכירים היטב יבשות, ארצות, ערים וכו'. אבל בסוף הקורס - בגלל האופי המובנה והמדויק שלו, אנחנו קוראים על אירועי כפר קאסם או כמה סעיפים מתוך מגילת העצמאות!!! תחושת הסיפוק היא עצומה.

כל זאת רק בתחום הבנת הנקרא. בנית גם תוכניות במיומנויות השפה האחרות: הבעה בעלפה, הבעה בכתב, האזנה, מיומנויות חיים ועוד. גם השיעורים האלה מובנים מהקל אל הכבד, רלוונטיים לחיי הצבא וכוללים את שלושת הצירים. התוכניות שלי מתייחסות לעובדה שרוב החיילים מדברים עברית ברמה זו אחרת, אך מתקשים בקריאה וכתבה. מצב זה מקשה על קביעת הרמות, אך פיתחתי מבחן מיון שעוזר לנו בכך.

מה הושג, איך מתכננים את העתיד

איך צה"ל חושב להפוך את כל העבודה שלך לכלי שימש אתו גם בעתיד?

אם עד עכשיו התוכניות נבנו ונכתבו ברשת, הרי עכשיו, ואני אומרת זאת בסיפוק רב, הן הפכו לספרי לימוד מסודרים ולחוברות הדרכה למש"קיות. בימים אלה יוצאות לאור חמש חוברות עבות כרס הכוללות את הרמה הראשונה של קרוא וכתוב ושאר הנושאים לרמות האחרות. יש בהן מקראות לחיילים וחברות עם מערכים מפורטים מאוד, יצירתיים ומעניינים למשקיות.

איך היית מסכמת ממעוף הציפור את המפעל שאת מטפחת?

הייתי אומרת כך: אין כל סיבה בעולם שאדם שנולד לחברת מיעוט לא ישלוט באופן מלא גם בשפת הרוב. מצב של דו-לשוניות הוא שכיח ומבורך מאוד - ראו דוגמאות בבלגיה, בשווייץ ועוד. המצב הבעייתי אצלנו נובע מן העובדה שמדובר בחברות מיעוט מעוטות השכלה. אכן, חברות אלה עוברות תהליכי אלפבתיזציה, אבל אני תוהה עד כמה המדינה תורמת לתהליך זה, האם יש חשיבה מסודרת, תוכניות מבוססות תאוריה, ובעיקר הבנה כי זה תהליך ממושך שצריך להתחיל בו בגיל הרך. השכלה היא מצרך בסיסי. החזון שלי הוא שיגיע היום שבו לא נצטרך לתת פתרונות לחיילים בני שמונה עשרה. החזון שלי הוא שכשהם יגיעו לצבא, הם יוכלו לתפקד בו ובחברה הקוראת והכותבת גם בערבית וגם בעברית, והיו אורייניים על פי כל הגדרה. אני מוכנה להתגייס ולתרום מניסיוני.